

СТИЛІСТИКА. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 81'42'37

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ МЕТОДОМ СЕМАНТИЧНИХ ІЗОТОПІЙ

Ганна Кость

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: hannakost@ukr.net*

Переплетення номінативного, прагматичного, естетичного аспектів у художньому тексті сприяють виділенню різноманітних моделей його аналізу, однією з яких є аналіз методом ізотопій. Ізотопії розглянуто як семантичну норму тексту, як повторення споріднених сем у різних його частинах. Така семантична рекурентність створює ізотопні ланцюги, які організують текст у комплексне явище, сприяють розростанню його семантичного простору, а відтак і його когерентності.

Ключові слова: семантичний простір, ізотопні зв'язки, лексико-семантичне поле, зв'язність тексту, інтегральні й диференційні семи, асоціативні й тематичні природження, позитивна конотація.

Зміст художнього твору розкривається як поступовий розвиток думки, послідовний перехід від однієї теми до іншої, складне переплетення ідей, які в сукупності своїй створюють передумови для розкриття загальної теми твору. Зрозуміло, що для такого аналізу важливими є не тільки, і не стільки, окремі одиниці тексту, як їхня сукупність. Саме вони перетворюють текст в інтегральний цілісний конструкт, покликаний виконувати базові функції – комунікативну, емоційно-експресивну, пізнавальну (когнітивну). Виконання цих функцій забезпечується семантичними, синтагматичними та парадигматичними зв'язками, а також передбачає аналітизм, експресивність та регуляторність. Вони розкривають, відповідно, структурно-змістову організацію тексту, аналізують мовно-стилістичні засоби, які сприяють розкриттю теми твору, розглядають місце й характер цього тексту у системі суспільного досвіду й знань.

Інтерпретація художнього тексту відображає складний пізнавальний процес, ефективність якого залежить від того, наскільки читач зможе проникнути у творчу майстерню автора, зрозуміти і сприйняти його думки, почуття, емоції, виражені не лише експліцитно, а й імпліцитно. Природа тексту надзвичайно складна. У ньому переплітаються номінативний, прагматичний, соціальний, індивідуально-авторський аспекти, які творять його смислову й змістову структуру у вигляді певного набору компонентів. Ці компоненти взаємодіють між собою як на рівні поверхневих, очевидних, зв'язків, так і на рівні глибинних, прихованих, пластів текстової тканини. Крім того, художній текст – це ще й естетичний засіб

своєрідної комунікації, метою якої є образно-експресивне розкриття теми твору в єдності форми й змісту.

З-поміж численних способів дослідження художнього тексту учені виділяють різноманітні моделі створення єдиного семантичного простору як засобу кодування лінгвістичних одиниць і творення зв'язності тексту. Йдеться, зокрема, про тематичні групи лексичних одиниць, про синонімічні/антонімічні ряди, які об'єднують слова, максимально близькі чи віддалені за значенням і розташовані за певною ієрархією. Інший підхід передбачає аналіз лексичних, семантичних, понятійних, асоціативних полів, що у своїй сукупності побудовані на близькості семантичних значень слів, які входять до їх складу.

В останнє десятиліття особливу увагу вчених привертає вивчення функціонально-стильової характеристики тексту методом семантичних ізопопій. Часто ізопопії розглядають на одному рівні з лексичними, семантичними, понятійними полями. Однак, якщо поле є фактичними даними тексту (чи його частини), тобто його статичним станом, то ізопопи треба віднаходити, вибудовувати. А цей процес передбачає розгляд не тільки динаміки власне мовних одиниць, а й урахування екстралінгвістичних чинників чи паралінгвістичних елементів. Перманентне розгортання як денотативно-референтної, так і комунікативно-інтенціональної лінії змістової перспективи твору створює, за словами Мецлера А. А., “комунікативний динамізм” [3, с. 15], який слугує для адекватного відтворення авторського замислу. Аналіз явища ізопопії нарівні з іншими когнітивними аспектами тексту пояснюється тим, що семантична мережа, створена окремими лексемами, набагато ширша, ніж власне граматичні залежності, які формують перший, “поверхневий”, рівень тексту.

У лінгвістику тексту поняття ізопопій увів А. Греймас. У своїй праці “Структурна семантика” [7] французький учений розглядає ізопопи як семантичну норму тексту. Ізопопія є там, де йдеться про “сємну рекуренцію”, тобто сємний повтор: у різних частинах тексту (фрагментах тексту) повторюються лексеми з однаковими семами. Відтворення однакових лексем у різних семах відображає семантичну ізопопію, забезпечуючи когерентність тексту. Саме таку функцію забезпечення внутрішньої зв'язності тексту, за А. Греймасом, повинні виконувати ізопопи. Для виявлення ізопопій А. Греймас уводить поняття ієрархії контекстів, які наче накладаються один на інший, створюючи “ізопопні ланцюги”. Послідовник А. Греймаса Ф. Растьє говорить про “ітерацію ізопопій”, яка веде до декількох варіантів прочитання одного й того ж тексту. На його думку, ізопопні зв'язки утворюються повторенням усіх видів специфічних сєм (видових і родових, або категоріальних) і встановлюються між елементами одного й того ж рівня та одного й того ж типу [9, с.13, 14]. Повторення таких сєм не лише у певному фрагменті тексту, а й у всій текстовій тканині створює “часткові ізопопії”, за термінологією Ф. Растьє, які сполучуються у своєрідну матрицю. Ця матриця покриває увесь текст, забезпечує його цілісність і зв'язність і дає змогу читачеві адекватно інтерпретувати його зміст [10, с. 48]. Утворюється зчеплення ізопопій, назване А. Греймасом “складною ізопопією тексту” (*isotopie complexe*) [2, с.]. У М. Аріве та Д. Менгено це явище зображено як “поліізопопія” (*polyisotopie*) [5; 8, с.45–47].

Термін “ізопопія” простежується і в працях німецьких лінгвістів. Для позначення цього явища Е. Агрикола вводить поняття “топик”: декілька топиків створюють топикальні ланцюжки, які складаються у пучки і створюють ізопопію тексту. Визначаючи ізопопію як розвиток змісту тексту, який створюється пучками топикальних ланцюжків, Е. Агрикола пояснює її як текстотвірну категорію.

У дослідженнях Е. І. Хованської розуміння семантичної ізотопії співвідноситься з поясненнями Ф. Растье і розглядається як семантична ітеративність, визначена відтворенням ідентичних або близьких смислових компонентів [4, с. 101]. Л. І Кручиніна розглядає ізотопії як особливий вид семантичної послідовності, яка забезпечує зв'язок окремих фрагментів тексту [2]. М. А. Габ уводить термін “ізосема” для позначення спільної відтворюваної семи [1, с. 46].

Підсумовуючи усі тлумачення поняття ізотопії, зазначимо, що під час аналізу тексту методом ізотопій ми щоразу відтворюємо певні семантичні риси, які забезпечують цілісність не тільки окремої синтагми, окремого висловлювання, а й семантичну безперервність у тексті загалом. В основі ізотопії – явище “семантичної еквівалентності”, яка може бути виділена за декількома аспектами [11]: а) лексична анафора (повторення лексеми у тексті), що зближує ізотопи з лексичним полем; б) синонімія й антонімія, тобто близькість і протилежність значень, які зближують ізотопи з синонімічними й антонімічними рядами; в) гіпо-гіперонімічні зв'язки, тобто зв'язки вищого видово-категоріального порядку, які розглядають ізотопи нарівні з понятійними, тематичними чи асоціативними полями.

Організація семантичного простору тексту визначає семантичні відстані між словами, словосполученнями, їх зв'язки з іншими елементами тексту та інтенсивність прояву цих зв'язків. Це сприяє однонаправленому й адекватному розумінню тексту. Зрозуміло, що, незважаючи на певні розходження у способі об'єднання й аналізу лексичних одиниць, між явищами ізотопій, синоніміко-антонімічних рядів, угруповань, лексики-семантичних, тематичних, понятійних полів не існує чітко окресленого кордону; вони пов'язані між собою і є тим чинником, який організовує текст у комплексне явище, у якому відтворюється як експліцитна, стереотипна інформація, так і імпліцитні нашарування, різноманітні конотації. Можемо стверджувати, що лексико-семантичне поле чи група слів – це теоретичні засади стосовно ізотопів, а ізотопи, своєю чергою, – прикладний аспект застосування аналізу тексту методом поля. Оскільки ізотопіям не властиві ні референтність, ні денотатність, то їх функція є радше описовою, ніж тлумачною.

Розглядаючи інтерпретативну гіпотезу ймовірного семантичного розростання тексту, витворюючи таким способом ізотопії, читач наче фільтрує інформацію, сприймаючи прочитане з погляду ретроспекції і проспекції, власних асоціацій і прогнозування.

Незаперечним є факт, що в межах одного й того ж художнього твору можна виділити декілька напрямів розвитку теми й опису персонажів, декілька ізотопій [9], які впливають одна з одної, переплітаються і взаємно доповнюються, утворюючи асоціативні ланки та символи, виявляючи різний ступінь інтенсивності. На нашу думку, саме у цьому полягає головна відмінність дослідження тексту методом ізотопій від його аналізу методом лексичного поля чи тематичної групи.

Для практичного розгляду викладених теоретичних міркувань ми обрали уривок з книги 5, глави V: “Спів пташок” (“Chant des Oiseaux”) фундаментальної праці Фр.-Р. Шатобріана “Теній християнізму”:

Chant des Oiseaux.

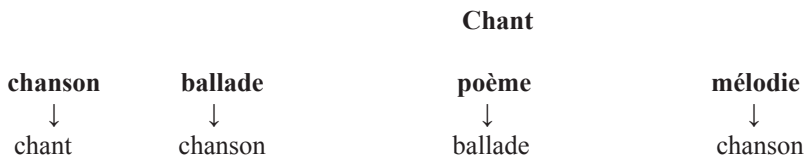
“La nature a ses temps de solennité, pour lesquels elle convoque des musiciens de différentes régions du globe. On voit accourir de savants artistes avec des sonates merveilleuses, de vagabonds troubadours qui ne savent chanter que des ballades à refrain, des pèlerins qui répètent mille fois les couplets de leurs longs cantiques. Le loriot siffle, l'hirondelle gazouille, le ramier gémît : le

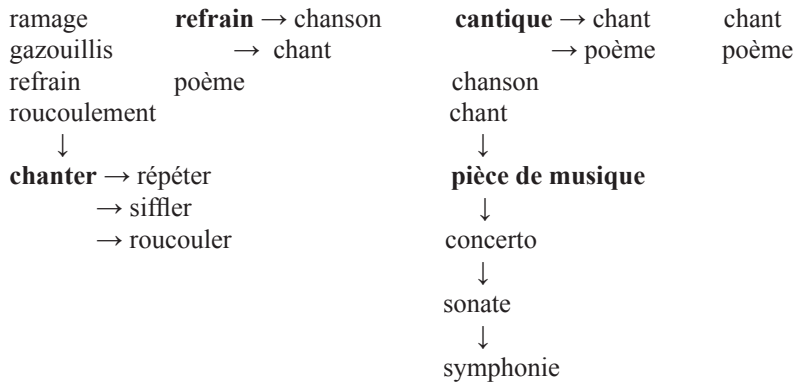
premier, perché sur la plus haute branche d'un ormeau, défie notre merle, qui ne le cède en rien à cet étranger ; la seconde, sous un toit hospitalier, fait entendre son ramage confus ainsi qu'au temps d'Évandre ; le troisième, caché dans le feuillage d'un chêne, prolonge ses roucoulements, semblables aux sons onduleux d'un cor dans les bois ; enfin le rouge-gorge répète sa petite chanson sur la porte de la grange où il a placé son gros nid de mousse. Mais le rossignol dédaigne de perdre sa voix au milieu de cette symphonie : il attend l'heure du recueillement et du repos, et se charge de cette partie de la fête qui se doit célébrer dans les ombres” [6].

Як і за будь-якого структурування мовного матеріалу, виділяємо ядро лексико-семантичного поля (далі: поле), його центральну й маргінальну частини, тематичні й асоціативні прирощення. У наведеному уривкові головною точкою є слово *chant*, яке відіграє роль назви лексико-семантичного поля, його ідентифікатора. За правилами об'єднання лексичних одиниць в одне поле, слово-ідентифікатор, або ядро, відображає значення поля у найзагальнішій, найоб'єктивнішій, найнейтральнішій формі; це значення позбавлене експресивності чи емотивності. Оскільки поле розглядається як сукупність слів, близьких чи тісно пов'язаних за значенням, то для їх порядкового розташування потрібно дати визначення кожному слову за наявністю чи відсутністю певних семантичних ознак. Ці ознаки, названі семами, можуть бути спільними (інтегральними) для кількох складових поля, або ж диференційними і визначаються за даними словникових тлумачень [Robert]. Логічним є той факт, що чим більшою кількістю інтегральних сем володіють слова, тим вони ближчі між собою і навпаки: чим більше диференційних сем між словами, тим віддаленіше місце у структурі поля вони займають.

Зрозуміло, що слова з більшою кількістю спільних сем розташовуються у центральній частині поля, а ті, які мають більше диференційних сем, займають віддалену, маргінальну зону. Відтак, до центру поля *chant* входять: *chanson*, *chanter*, які мають п'ять спільних сем зі словом-ядром (*ballade*, *cantique*, *refrain*, *mélodie*, *poème*), *poème* з чотирма семантичними збігами (*cantique*, *ballade*, *chanson*, *chant*), *ballade* і *mélodie* з трьома семантичними збігами, відповідно (*chanson*, *poème*, *refrain*) і (*chanson*, *chant*, *poème*). Отже, виділені у тексті слова *refrain*, *ramage*, *gazouillis* мають лише по дві спільні семантичні ознаки, які їх поєднують зі словом-ядром поля (*chanson*, *chant*), тому й займають місце у периферійній його частині. Семантично слова *sonate*, *symphonie* зближуються з іншими конститuentами поля через посередництво семи *pièce de musique*, яка виникає під час аналізу лише одного слова *poème*. Оскільки їх розглядають як елементи, спрямовані на розкриття теми тексту, то й відносять до пласту тематичної лексики, яка значно розширює межі поля, надаючи йому додаткових нюансів: *musique*, *harmonie*, *orchestre*. Сукупність таких елементів сприяє створенню внутрішньотекстових асоціацій, актуалізуючи ту сему, значення якої важливе для розуміння усього тексту. Власний досвід читача підкаже йому, що тема співу асоціативно пов'язана ще й з такими лексемами, виділеними у тексті: *musiciens*, *troubadours*, *artistes*, *pèlerin*, *les sons d'un cor*. Сам факт їх уживання у тексті свідчить про семантичну близькість між ними.

Усі виділені нами слова центральної і периферійної частини поля та лексики тематичного й асоціативного плану схематично можна зобразити так:

Якщо згрупувати усі семантично споріднені слова, які ми виділили у тексті, то можна простежити ще одне явище: усім їм у тексті притаманна позитивна конотація. Це підтверджується насамперед уживанням іменників- назв пташок та їхнього співу, що власне описує Фр.-Р. Шатобріан у цьому фрагменті тексту: *le loriot siffle* (іволга підсвистує), *l'hirondelle gazouille et fait entendre son ramage* (ластівка щебече, чутно, як вона цвірінькає), *le ramier gémit et roucoule* (дикий голуб вуркоче і воркує), *le merle* (дрізд), *le rouge-gorge répète sa chanson* (вільшанка повторює свою пісню), *le rossignol* (соловей). Завдяки персоніфікації пташки зображені, наче мандрівні трубадури (*de vagabonds troubadours*), музиканти (*des musiciens*), умілі артисти (*de savants artistes*), паломники (*des pèlerins*), які злетілися з різних частин земної кулі, аби заспівати свої пречудові сонати (*des sonates merveilleuses*), що нагадують хвилеподібні звуки річка (*semblables aux sons onduleux d'un cor*). Відбувається своєрідне семантичне дублювання позитивної оцінки кожним елементом тексту.

Незважаючи на те, що у тексті автор не вдається до багатства стилістичних засобів, які б його прикрасили, цей опис опоетизовується саме завдяки уживанню слів і словосполучень *ses temps de solennité, merveilleuses, hospitalier, les sons onduleux, l'heure de recueillement et de repos, la fête qui se doit célébrer* у тому ж контексті, що й конституенти виділеного поля. Такі різноманітні детермінативи дають змогу досягнути більшого стилістичного ефекту. Оцінні можливості лексем стають домінуючими, а номінативні відсуваються на другий план. Витворюється семантична ізотопія завдяки рекурентності слів з чітко окресленою позитивною семантикою, що, своєю чергою, викликає у читача приємні й ніжні емоції, відчуття чогось доброго й затишного.

Висвітлюючи основні положення, пов'язані з аналізом художнього тексту методом ізотопій, ми розглядаємо текст як системне утворення, організоване за принципом множинності опису, структурності, цілісності та ієрархічного розташування і взаємозв'язку лексичних одиниць. Під впливом різних чинників у тексті створюються такі синонімічні угруповання слів, які відрізняються від їх об'єднань у словниках, адже саме контекст є визначальним для аналізу функціональної активності окремих семантичних елементів слова.

У дослідженні лексики тексту методом лексико-семантичного поля і семантичних ізотопій ми використовуємо, як вихідне, положення про те, що поле й ізотопія – мовно-семантичні явища, тісно пов'язані між собою. Внутрішня структура поля об'єднує слова, ієрархія яких визначається принципом семантичних відстаней: чим більше інтегральних сем між словами поля, тим ближчі вони за значенням до імені поля і навпаки: чим більше диференціальних сем між лексемами, тим віддаленішою є їхня позиція у структурі поля.

Через опосередковані ланки слова поля семантично зближуються з іншими словами тексту, які не входять до його складу, – тематичною лексикою, асоціативними нашаруваннями. Відтворюваність однакових сем через тематичну й асоціативну лексику у тканині твору сприяє розгортанню семантичної ізопопії, тобто утворенню вищого, ніж поле, порядку. Конвергенція різнопорядкових семантичних маркерів надає ізопопії аксіологічного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Габ М. А. Семантическая изотопия и ее роль в адекватном декодировании текста / М. А. Габ // Функционально-семантические и стилистические исследования французского языка. – М., 1988. Вып. 316. – С. 42–52.
2. Кручинина Л. И. Основные средства когезии английского научного текста : дисс. ... канд. филол. наук. / Л. И. Кручинина. – М., 1982. – 197 с.
3. Мецлер А. А. Прагматика коммуникативных единиц / А. А. Мецлер. – Кишинев : “Штиинца”, 1990. – 100 с.
4. Хованская Е. И. Категория связности и смысловое развитие коммуникации / Е. И. Хованская // Лингвистилистические проблемы текста. – М., 1980. – Вып. 103. – С. 100–114.
5. Arrivé M. Pour une théorie des textes polyisotopiques. / M. Arrivé. *Langages*, 1973. N. 31. – P. 56–63.
6. Chateaubriand Fr.-R. *Génie du christianisme*. Arvensa éditions. La référence des éditions numériques des oeuvres classiques en langue française. Chateaubriand Fr.-R. – 293 p.
6. Greimas A. J. *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. / A. J. Greimas. – Paris : Librairie Larousse, 1966. – 262 p.
7. Maingueneau D. *Pragmatique pour le discours littéraire* / D. Maingueneau. – Bordas, Paris, 1990. – 186 p.
8. Rastier Fr. *Ah! Tonnerre! Quel trou dans la blanquette. Essai de sémantique interprétative “langue française”*, / Fr. Rastier. – Paris : Larousse, 1984. N. 61 – P. 27–54.
9. Rastier Fr. *Le développement du concept d’isotopie*. / Fr. Rastier. – Paris : Presse Universitaire de France, 1981. – 48 p.
10. http://www.zskspb.ru/kognitivnye_aspekty_teksta/izotopiya_teksta.html.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

INTERPRETATION OF ARTISTIC TEXT THROUGH SEMANTIC ISOTOPES

Hanna Kost

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: hannakost@ukr.net*

The combination of nominative, pragmatic and aesthetic features of texts facilitate featuring different models of their analysis, one of which being the isotope method. Isotopes are viewed as semantic norm of texts, repetition of related semes in their different parts. Such semantic recurrence creates isotopic links organizing text into a complex phenomenon, as well as promoting enlargement of its semantic space, and therefore, its coherence.

Keywords: semantic space, isotopic links, lexico-semantic field, text coherence, integral and differential semes, associative and thematic increments, positive connotation.